

Amira HADŽAGIĆ

NAJFREKVENTNIJI ORIJENTALIZMI U OKOLINI GRAČANICE I GRADAČCA

Znatan je broj orijentalnih riječi u svakodnevnome govoru koje su odomaćene, posebno kod bošnjačkoga stanovništva i njihova frekvencija raste, što "je još jedan od dokaza ne samo bosanskohercegovačke jezične korespondencije i sa Istokom i sa Zapadom, nego je pokazatelj stoljetne realne fotografije realnog jezičkog stanja u Bosni i Hercegovini. On je etiketa duhovnog i materijalnog života, a što se svakodnevno realiziralo u bosanskome jeziku."¹ Kao i u svim jezicima gdje je dolazilo do međujezičnoga kontakta u historiji, i u bosanskome jeziku nailazimo na supstrate stranih jezika, koji nisu u genetskoj vezi s njim. Tako imamo turski jezik koji pripada turkijskoj, a arapski i perzijski semitsko-hamitskoj jezičkoj porodici, dok bosanski jezik u skupini baltičko-slavenskih jezika pripada zajedničkoj indoevropskoj jezičnoj porodici.² U bosanskome jeziku najviše su zastupljeni orijentalizmi koji su inkorporirani "kod nekih balkanskih naroda i znatno ranije,"³ nego što je došlo do osmanlijskih osvajanja bosanskohercegovačkih prostora u 14. stoljeću. Dolaskom Osmanlija u našu zemlju, dolazi i do pojave nove civilizacije i kulture, koja je bogatija – što se odrazilo i jezički i književno na prostorima Bosne i Hercegovine i van

nje, jer "širenje islamske civilizacije bilo je snažno i dalekosežno."⁴ Stanovništvo u Bosni i Hercegovini (i šire) prihvata islam. Molitve su na arapskome jeziku. Jezičko područje naše zemlje preplavljeno je orijentalizmima iz turskoga, arapskoga i perzijskoga jezika, koji su u naš jezik, znači, došli, historijskom uslovljenošću i zajedničkim životom. Glavni akteri u prenošenju orijentalizama u naš jezik bili su Turci i njihova administracija, a sa njima i Bošnjaci koji su se školovali u Carigradu, stičući potom ugledna mjesta u orijentalnim islamskim književnostima i nauci. Međutim, znatan broj Bošnjaka poslije školovanja vraća se u našu zemlju zauzimajući važna mjesta u turskoj administraciji. Oni su "po povratku u rodni kraj razvijali književnu, kulturnu i vjersko-prosvjetnu aktivnost (mektebi, medrese, vjerske pouke i vazovi)."⁵ Možemo zaključiti da obrazovani Bošnjaci, zajedno sa islamiziranim stanovništvom, takođe učestvuju u prenošenju i očuvanju orijentalne leksike kao i narodno stvaralaštvo, posebno narodne pjesme.

Ovaj rad se zasniva na riječima sakupljenim iz živoga narodnoga govora Bošnjaka Gračanice, Gradačca i njihove okoline, ne osvrćući se da li su one već ušle u neki rječnik. Interesantno je napomenuti da je u toku sakupljanja riječi i mlađa i starija generacija imala problema u razlikovanju orijentalizama i domaćih riječi, posebno onih orijentalizama koji su se zadržali u svome etimološkome obliku u bosanskome jeziku i postali njihov sastavni dio (npr. ahmak, boja, čelik, čizma). Jedan dio orijentalizama

1 Ahmet Kasumović, Zašto jezik bosanski, Prava riječ, Tuzla, 1965, str. 98-99

2 Stjepan Ivšić, Slavenska poredbeni gramatika, Školska knjiga, Zagreb, 1970.

3 Ahmet Kasumović, n.d. str. 93

4 Ahmet Kasumović, Jezik i folklor, Univerzal Tuzla, 1990, str. 13.

5 Senahid Halilović, Bosanski jezik, Baština, Sarajevo, 1998, str 40.

se bosanizirao i tako prešao u usvojenu leksiku savremenoga bosanskoga jezika (npr. baksuz, bakšiš).

SPISAK ORIJENTALIZAMA PRIKUPLJENIH ZA OVAJ RAD

A

abdesthana, posebno mjesto ispred ili uz džamiju gdje se uzima abdest
abdest, **avdest**, pranje lica, ruku do laktova i nogu do članaka, ispiranje usta i nosa i potiranje mokrom rukom po vratu, ušima i tjemenu glave po tri puta, što je kod muslimana obavezno prije stupanja u namaz – molitvu.

adeš, imenjак

adet, običaj ili navika

aferim, Odlično! Tako je!

agda, ukuhani šećer koji se najčešće koristi za zalijevanje baklave

ahbab, prijatelj ili drug

ahčija, **aščija**, kuhar

ahmak, budala, glupan

ahmedija, tanko platno bijele boje ili tanko žuto platno po kome su žutim koncem izvezene grane; bijelu ahmediju nose hodže i hafizi, a ovu drugu hadžije
akran, parac, vršnjak, podjednak u godinama, časti, imetku, junaštvu, učenosti, lijepome ponašanju i sl.

akrep, ljut, ters

akšam, prvi dio večeri, neposredno poslije zalaska sunca, ali i četvrti po redu muslimanski namaz – klanjanje

akšam hajrula, pozdrav, sretno večer, **akšam hajrulosum**, pozdrav, sretno večer

akšamluk, sjedeljka i razgovor poslije akšama, najčešće uz alkoholna pića

alafranka, način; sât koji pokazuje srednjeevropsko vrijeme; alafranka odijelo – evropsko odijelo; alafranka ponašanje, ophođenje – evropski način ponašanja ili ophođenja

alahselamet, kaže se za čovjeka koji je na svoju ruku ili iz sažaljenja prema nekome

Alajbegova slama, misli se na imovinu bez vlasnika, na nešto što može svako uzimati i koristiti se njim kao da je njegovo

alat (**halat**), oruđe potrebno za rad
alaturka, po turski sjesti i prekrstiti noge

alčak, mangup, prostak, vragolan, nevaljalac

almaz, dragi kamen, dijamant

araba, zaprežna kola

Arefat, ime visoravni u okolini Meke gdje se hadžije sakupljaju svake godine uoči Hadžijskoga bajrama

arsuz, **hrsuz**, bezobraznik, čovjek ljute i zle naravi

asli, sigurno, upravo, zaista; "Asli ne slušaš!"

aščinica, aščinska radnja u kojoj se kuhaju i prodaju jela

aščicare, otvoreno, javno, očevidno

ašik, momak koji ašikuje, zaljubljeni,

ašlama, vrsta bolje kalemljene trešnje koja je posebno ukusna i sočna

ašure (**hašure**), 1. muslimaski praznik 10. Muharema, prvoga arapskoga mjeseca; 2. jelo koje se pravi od svakovrsnoga voća i zrnevlja žitarica

avlija, uredno kućno dvorište koje je ograđeno i puno raznovrsnoga cvijeća,

azgin, pomaman, obijestan, nemiran

aždaha, mitska neman koja proždire ljude i životinje

B

babo, **baba**, otac

babovina, očevina, naslijeđeno imanje od oca

badava, jeftino, budzašto, fig. uzalud

badem, voćka i plod voćke

badžanak, **badžo**, muž ženine sestre,

bagav, **bagljiv**, koji ima čvoruge na nogama, fig. nespretan

baglama, šarka pomoću koje se otvaraju i zatvaraju vrata i prozori

bahča, **bašča**, vrt, voćnjak ili veća okućnica u kojoj je zasađeno povrće i voće

bahnuti, iznenada ili naglo se pojaviti,
bahsuz, baksuz, 1. nesretan ili čovjek
zle sreće; 2. čovjek koji drugome
donosi nesreću; 3. nesrećan, koban,
baksuzluk

bajagi, tobože, kao da

bajrak, zastava

Bajram, muslimanski vjerski praznik

baklava, slatka pita koja se peče u
tepsiji

bamnja (bamija, bamuja, bamlja),
vrsta povrća

bašča, bahča, voćnjak

bašlija, igla s glavicom, čioda, ukrasna
igla, pribadača

begenisati se, -išem, svidati se,
dopasti se jedno drugom

behar, -ara, cvijet voćke, latice od
kakvoga cvijeta

bezobrazluk, nepristojnost,
bezobraština, drskost

biber, papar, začim

boja, farba

boranija, buranija, zeleni grah,
mahune, fig. nešto sitno, sitnež,
nevažno, zeleno, neiskusno

bubreg, bubreg

budak, trnokop

budala, luđak, mahnitov

bunar, -ara, vještački iskopana
duboka jama, rupa iz koje se vadi i
upotrebljava podzemna voda

burek, pita uopšte (mesna pita)

Č

čamac, -amca, plovilo, plovni
objekat

čarapa, čorapa, čarapa

čaršaf, posteljni platneni prekrivač,
stolni platneni prekrivač, platneni
stolnjak

čaršija, trgovačka četvrt grada,
tržište, trg

česma, česma

Ć

ćeif, ćejif, ćejf, dobro raspoloženje,
naslada, uživanje, volja, prohtjev, hir,
pripito stanje u fazi "u ćejfu je"

čoše, ugao, kut, budžak

ćumur, ugalj (drveni i kameni)

D

dajdža, materin brat, ujak

dušek, vunena postelja, madrac

DŽ

džaba, ono što je besplatno dato,
poklon, u značenju "na stranu",
"ostavi"

džamija, muslimanska bogomolja

dženaza, muslimanski sprovod

E

ekser, klinac, čavao

F

fukara, siromah, sirotinja

G

galama, vika, dreka

H

hajduk, -uka, odmetnik od vlasti,
drumski razbojnik, lopov. Za vrijeme
Turaka kod Srba borac protiv turske
vlasti.

halaša, fig. rulja, ološ

halapača, brbljiva žena

hajvan, -ana, životinja, stoka

hurma, datulja

I

iftar, -ara, ramazanska večera u prvi
sumrat, kojom se prekida dnevni post
ilahija, pobožna pjesma; osnovno
značenje: "božanski, božiji"

inad, -ada, inat, -ata, kapric, prkos,
tvrdoglavost, upornost u
protivljenju, svađa, zavada

insan (iksan, ihsan, isan), -ana, čovjek, osoba
Islam, -ama, ime muslimanske vjere

J

jarak, -rka, prokop za odvođenje vode, kanal
jastuk, uzglavlje
jogurt, kiselo mlijeko
jok, nije, nema
jorgan, posteljni pokrivač, punjen pamukom i prošiven
jufka (juhka, jupka), tanko razvijeno, rasukano tijesto za spravljanje raznih pita
juriti, trčati, brzo ići naprijed

K

kafana, kafana (tur. kahvehane)
kaiš, kajiš, remen, kožni opasač
kajmak, skorup, mliječni proizvod koji se dobije iskuhavanjem mlijeka
kajsija, kaisija, marelica
kapija, vrata
karpuza, lubenica
kašika, žlica
kesa, česa, vreća, torba, papirna vrećica
kičma, leđa, hrbat
komšija, susjed
konak, prenočište, noćište
kreč, kreč, vapno
krzamak, dječija bolest sa osipom, morbili
kujundžija, zlatar, zanatlija
kundak, drveni dio puške
Kur'an, -ana, muslimanska sveta knjiga koja sadrži Božiju objavu
kusur, sitni novac koji se vraća onom ko plaća krupnim novcem

L

lepeza, mahalica, hladilica
levha, kaligrafski napisani citati Kur'ana
limun, -una, limun
lula, pribor za pušenje duhana

M

magaza, magazin, dućan sazidan od kamena, podrum
mahala, dio grada ili sela, gradska četvrt, zaselak
majmun, majmun
makaze, makase, škare, nožice
mangup, vragolan, nestašno čeljade, lola, besposličar
medresa, muslimanska vjerska škola
merhaba, interj. muslimanski pozdrav u značenju zdravo
merhamet, samilost, milost, milosrdnost
mezar (mezhar), -ara, grob, raka
muftija (muhtija), najstariji po rangu muslimanski vjerski službenik u jednom okrugu
musaka, povrće pripremljeno za jelo sa prženim mesom, bukv. "skvašen, napojen"
musliman, -ana, pripadnik islama
mušema, ovošteno platno, gumirano platno

N

namaz, -aza, muslimanska molitva
nana, metvica
nar, -a, pitomi šipak
narandža, naranča, portokal, pomorandža, narandža
nena, nana, očeva ili materina mati

O

odžak, -aka, dimnjak
oluk, limeni žlijeb za odvođenje kišnice s krova
otoman, mehki istočnjački divan sa jastukom bez naslona

P

pamuk, pamuk
papuča, vrsta plitke otvorene kožne obuće
para, novac

paravan, zaklon
parče, komad, komadić, djelić
patlidžan, patlidžan, paradjz
pekmez, uvareni voćni sok
peškir, -ira, ručni otirač

R

rahat, zadovoljan, miran, spokojan, bezbrižan
ramazan, ime devetoga mjeseca muslimanskoga kalendara
rusvaj, -aja, lom, pokora, bruka, čudo

S

sat, sat, časovnik, ura
sadaka, milostinja
sahan, bakrena zdjela, tanjir
saksija, zemljani lonac u kojem se gaji cvijeće
sandale, sandale, vrsta obuće
sanduk, drveni kovčeg, škrinja
sarma, vrsta jela (ono što je zamotano, zavijeno)
saz, vrsta tambure sa dugom drškom
sehara, drveni sanduk koji se ukrašava
sehur, ramazanski ručak prije zore
sevdah, -aha, ljubav, ljubavna čežnja, ljubavni zanos
sirće, -eta, ocat
sunder, sunder, spužva

Š

šafran, šafran
šamar, čuška, pljuska, zaušnica
šćer, **šeker**, šećer
šcher, veliki grad
šuga, čelavost po glavi, svrab

T

taban, donja strana stopala
taksirat, -ata, nesreća, zla kob
tambura, **tanbura**, muzički instrument sa žicama
tava, tiganj sa dugom drškom

tepsija, **tevsija**, veliki okrugli sud za pitu
testera, pila
tezga, pult
top, artiljerijsko oruđe; tuba tkanine
torba, torba, vreća koja se nosi o ramenu
tulipan, -ana, lala

V

vakat, vrijeme, doba
valah, **vala**, bogme, e baš
veresija, kupnja ili prodaja na kredit
višnja, višnja

Z

zambak, cvijet, ljiljan
zanat, zanat
zekjat, **zekat**, čišćenje, milostinja koju je obavezan dati godišnje svaki musliman, koja iznosi 2,5% od njegove cjelokupne imovine
zembilj, vreća, torba ispletena od trske
zijafet, gozba, slavlje, čašćenje, ručak ili večera sa više vrsta jela i sa više gostiju.⁶

Kako vidimo, sakupljeni orijentalizmi iz živoga govora Bošnjaka Gradačca, Gračanice i okoline praktično su nezamjenljivi u imenovanju određenih pojmova. Tako naprimjer, u konkretnome poimanju pojma džamija, suvišno je ovu riječ prevesti kao "muslimanska bogomolja", jer u Bosni i Hercegovini postoji komunikacija između davaoca i primaoca informacije, to jest, između bošnjačkoga i nebošnjačkoga stanovništva. To vrijedi i za niz drugih orijentalizama koji su postali dio leksičkoga fonda i nebošnjačkoga

6 Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Svjetlost, Sarajevo, 1965

stanovništva u Bosni i Hercegovini (Srba, Hrvata, Jevreja), kao što su: agda, aščinica, avlija, aždaha, babo, badava, baksuz, bašča, bajrak, boja, boranija, bubreg, budala, čamac, česma, dušek, džaba, ekser, galama, hajduk, inad, jarak, jorgan, kaiš, kajmak, kičma, komšija, kreč, kusur, limun, majmun, nar, pamuk, pekmez, peškir, sat, sadaka, saksija, sandale, sirće, sunder, šamar, šećer, šuga, taban, tambura, tava, tezga, top, torba, tulipan, višnja, zambak, zanat i dr.

Orijentalizmi su frekventni u bosanskome jeziku i oni se čuvaju. U naš su jezik primljeni u toku vladavine Osmanlija, to jest, došli su islamizacijom stanovništva, historijskom uslovljenošću i zajedničkim životom. Historijski uslovi i zajednički način života produkovali su da nabrojani orijentalizmi imaju karakter **bosanizama**, iako potiču iz nebosanskih idioma, primljeni su i prešli u usvojenu leksiku savremenoga bosanskoga jezika.

Većina govornika na ovom području svakodnevno upotrebljava u govoru

prezentirani korpus riječi, ali i ne zna da veliki dio njih potiče iz orijentalnih jezika. Međutim, one su i dalje u upotrebi, razvijaju se i budućnost im je naklonjena.

LITERATURA

1. Halilović Senahid, Bosanski jezik, Baština, Sarajevo 1998.
2. Isaković Alija, Karakteristične leksike u bosanskome jeziku, Svjetlost, Sarajevo
3. Ivšić Stjepan, Slavenska poredbena gramatika, Školska knjiga, Zagreb, 1970.
4. Kasumović Ahemt, Jezik u vremenu, Novi glas, Banja Luka
5. Kasumović Ahmet, Jezik i folklor, Univerzal, Tuzla, 1990.
6. Kasumović Ahmet, Zašto jezik bosanski, Prava riječ, Tuzla, 1995.
7. Nametak Alija, Junačke pjesme herceg-bosanskih Muslimana, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1991.
8. Škaljić Abdulah, Turcizmi u srpskohrvatskome jeziku, Svjetlost, Sarajevo, 1965.

